

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, президент Кримінологічної асоціації України
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, відповідальний секретар Кримінологічної асоціації України
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

СИТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Протягом останньої половини століття у світі спостерігається зростання рівня складності й мобільності суспільних процесів, відбувається прискорення соціально-економічного транзиту. У результаті цього ефективність функціонування і поступального розвитку держави багато в чому визначається гнучкістю, динамічністю та адаптивністю її управління до вимог зовнішнього і внутрішнього середовища.

Зараз кримінологічна наука і практика саме в цьому сегменті перебувають на етапі формування. Однією з причин численних труднощів, зазначених державою і суспільством, є відсутність у керівній ланки чітких теоретичних орієнтирів і ціннісних установок у діяльності на користь держави. У цих умовах актуальним стає завдання пошуку методології дослідження управлінських кримінологічних процесів. Прикладом такої методології, релевантної сучасним соціально-економічним і суспільно-політичним умовам, може стати ситуаційний підхід¹.

¹ Ситуационный анализ, или анатомия кейс метода. Киев : Центр инноваций и развития, 2002.

Конкретними причинами формування ситуаційного підходу до протидії злочинності можна вважати такі:

- прискорення темпів соціально-економічного і технологічного розвитку;
- посилення різноманіття типів організаційних структур;
- невідповідність «традиційних теорій» потребам практики управління протидією злочинності, що ускладнюється;
- недостатня практична ефективність і відірваність «від реального світу» наявних теорій управління протидією злочинності;
- нездатність тієї чи іншої теорії управління служити конкретним інструментом у практиці протидії злочинності.

Головне призначення ситуаційного аналізу полягає в тому, щоб забезпечити осмисленість, визначеність та адекватність дій керуючого компонента (як на рівні суб'єкта протидії злочинності, так і на рівні держави в цілому) в невизначених умовах, що швидко змінюються. З погляду ситуаційного підходу, управління протидією злочинності – це насамперед мистецтво керівника зрозуміти ситуацію, визначити її характеристики і вибрати відповідне управління, а вже потім слідувати науковим кримінологічним рекомендаціям, що мають узагальнюючий та універсальний характер.

Унікальність ситуаційного підходу до протидії злочинності та управління нею якраз і полягає в прагненні об'єднати дві протилежні ідеї менеджменту: ідею винятковості, або унікальності, що ґрунтується на тому, що кожна ситуація є по-своєму унікальною, та ідею універсальності, відповідно до якої існує одне найкраще рішення¹.

Отже, ситуаційний підхід не є зведенням конкретних принципів, інструментів і процедур управління, а являє собою загальну методологію, спосіб мислення у сфері організаційних проблем і шляхів їх вирішення. Він використовується не сам по собі, а як основа тих чи інших концепцій управління протидією злочинності. Тією чи іншою мірою ситуаційний підхід зачіпає майже всі основні кримінологічні концепції, вчення та напрями і в перспективі має всі можливості стати домінуючою тенденцією розвитку теорії.

Реформування системи протидії злочинності, що розгорнулося в країні останніми роками на тлі адміністративної, муніципальної, судової та інших реформ, потребує активної роботи з пошуку шляхів, механізмів і, звісно, методології переведення системи державного управління в стан, більш адекватний новим соціальним і політичним умовам. Говорячи про підстави такого реформування, необхідно підкреслити, що оцінювання ситуації передбачає щось більше, ніж просто аналіз поточного стану. Необхідно з'ясувати причини того, що відбувається, і відшукати нові можливості. Лише на цій основі можна буде вирішити завдання інноваційного розвитку протидії злочинності та вийти на траєкторію стійкого зростання.

¹ Поспелов Д. А. Ситуационное управление: теория и практика. Москва : Наука, 1986. С. 8.

У широкому розумінні поняття ситуація (від лат. situs і situatio – положення) трактується як сукупність, поєднання умов та обставин, що створюють певні обстановку і стан¹. Аналізуючи поняття ситуації, треба назвати такі суттєві її риси. Ситуація – це фрагмент буття, де, по-перше, відбувається зміна положень, тобто сукупності умов та обставин, що змінюють інші умови й обставини, а, по-друге, з'являється можливість передбачати, контролювати будь-яку частину буття².

Важливою особливістю ситуації слід вважати наявність у ній трьох обставин: де відбувається будь-яка подія, коли вона відбувається і з ким (або з чим) відбувається щось. Так, на перетині цих умов буття виникає точка, квант, момент, який являє собою один елемент просторово-часової системи або одну ланку ланцюга системи, який можна назвати *ситуативним*. Кожен момент або ланка буття складаються в ланцюг системи, яка утворює ситуаційність, тобто тривалість, низку подій. Якщо подивитися на об'єкт протидії злочинності як на певну якість (систему), то процес формування цієї якості може мати різні рівні або ієрархії ситуаційності. Сукупність елементів, підсистем і систем утворює ситуаційну систему³. У цілому світ постає як *ситуація ситуацій*.

Ще однією не менш важливою особливістю ситуації є те, що вона має «генетичну» наступність, «спадковість» буття, адже певна обстановка і положення, що становлять кожен мить (ситуативність), виникають завдяки існуванню попередньої миті тощо. Так виникає часова генетична детермінація. Усе наявне перебуває в певній обстановці, стані та положенні завдяки тому, що до цього була низка попередніх подій різної складності, різної спрямованості та різної інтенсивності дії різноманітних факторів.

З огляду на вищевикладене можна дати таке визначення *ситуації протидії злочинності* – це фрагмент буття системи, який виник у результаті впливу зовнішніх або внутрішніх чинників і відображає те, як склалися умови та обставини формування і подальшого транзиту подій, що були основою вказаних чинників.

Для виникнення ситуації потрібна будь-яка причина, рушійна сила – фактор або фактори, завдяки яким відбувається заміна одного стану об'єкта (об'єктів) протидії злочинності на інший. Саме з погляду ситуаційного підходу стає зрозумілою сутність теорії факторів, адже фактор або сукупність факторів визначають характер соціальної ситуації і детермінують подальший розвиток подій, що відбуваються в суспільстві. У формуванні та функціонуванні протидії злочинності важливу роль відіграє зовнішнє середовище (зовнішній фактор), яке впливає на внутрішню обстановку (внутрішній фактор). У результаті цього на перетині зовнішніх і внутрішніх факторів виникає ситуація, що являє собою фрагмент буття системи протидії злочинності, а із сукупності ситуацій складаються

¹ Словник української мови : в 11 томах. Т. 9. Київ, 1978. С. 208.

² Осипов Г. С. От ситуационного управления к прикладной семиотике. *Новости искусственного интеллекта*. 2002. № 6. С. 56–59.

³ Клыков Ю. И. Ситуационное управление большими системами. Москва : Энергия, 1974.

ситуаційна динаміка протидії злочинності та її історія. При цьому в мінливій обстановці домінуюча роль тих чи інших факторів ситуаційно змінюється. Методологія ситуаційного підходу надає можливість пояснити відповідні рухи соціальної матерії¹.

Алгоритм ситуаційного аналізу протидії злочинності залежить від типів ситуацій і цілей його застосування. Усі види ситуацій протидії злочинності можна поділити за рівнем стійкості на стабільні, невизначені, конфліктні та кризові.

Стабільна ситуація може застосовуватись для успішно здійснюваної протидії злочинності, в якій систематично досягається результат і компенсуються всі фактори нестабільності.

Невизначеність ситуації виникає у разі різкого збільшення соціальних та інформаційних взаємодій. Це свого роду брак обізнаності про якість протидії злочинності. Невизначеність як ознака організації системи протидії злочинності може виникнути, наприклад, у разі незрозумілого характеру взаємозв'язку між подіями та їх чинниками, внаслідок часового розладу або збільшення кількості одночасних подій.

Конфліктна ситуація протидії злочинності виникає у зв'язку з нестабільною ситуацією в країні, ліквідацією або перепрофілюванням суб'єкта протидії злочинності, погіршенням якості його діяльності чи втратою керованості.

Кризова ситуація виникає у разі зупинки нормального процесу протидії злочинності та в разі настання непередбачених подій, які ставлять під сумнів логіку протидії злочинності, а так само її місію. Криза організації протидії злочинності – це поява руйнівних процесів у її механізмі. Це відбувається через надмірне зростання, або ж навпаки, очевидну стагнацію. Криза проявляється в таких формах: дефіцит фінансування, поява міжособистісних конфліктів, проблеми розподілу функцій.

Визначення типу ситуації, в якій перебуває протидія злочинності, є нічим іншим, як базовою підставою, але, з іншого боку, це є проміжним результатом ситуаційного аналізу. Кінцевим результатом застосування цього аналізу буде розроблення рекомендацій для покращення протидії злочинності.

Ситуаційний аналіз описує чинники, які впливають на організацію протидії злочинності, а так само на її комунікацію з іншими системами сектору безпеки й оборони. Ця інформація допомагає зрозуміти ситуацію більш об'єктивно і створити дієвий план, який працюватиме в потрібному напрямі. Для того щоб оцінити поточну ситуацію, треба здійснити порівняльний аналіз з попередніми даними. Такий підхід до ситуаційного аналізу зумовлює урахування всіх змін, які, ймовірно, відбулися на зовнішньому і внутрішньому контурах системи. Виявлення змін надає можливість виявити фактори, які можуть вплинути на ситуацію і змінити її.

---

¹ Лысов О. Е. Ситуационный подход в управлении знаниями. СПб. : ГУАП, 2009.

Під час ситуаційного аналізу протидії злочинності виділяють такі її характеристики.

Структура – відносини і зв'язки безпосередніх учасників ситуації у процесі їх взаємодії, а також канали взаємодії зовнішніх і внутрішніх рушійних сил розвитку ситуації. Це її дійові особи в їх зв'язках і відносинах. Структура ситуації задає організаційні форми і ресурсну базу реалізації внутрішніх рушійних сил її розвитку. Головні питання аналізу ситуації – про характер її внутрішньої будови і склад її безпосередніх учасників.

Зміст – основні суперечності, для і навколо вирішення яких будується взаємодія учасників ситуації і які виступають внутрішніми рушійними силами її розвитку. Зміст ситуації становлять такі суперечності, вирішення яких призводить до її незворотних, цілеспрямованих і закономірних змін, тобто до розвитку. У підґрунті механізму розвитку ситуації лежить зіткнення і боротьба різних, часто протилежних, тенденцій вирішення основних суперечностей, що створили ситуацію, сил та учасників, що стоять за ними. Головне питання аналізу змісту ситуації: в чому полягають суперечності, які послужили імпульсом до її запуску і реалізації, суперечності, для і навколо вирішення яких відбувається взаємодія учасників; суперечності, які, трансформуючись в індивідуальні проблеми всіх учасників ситуації, служать для кожного з них спонукальним мотивом для взаємодії. І, нарешті, в який спосіб (компромісу або конфлікту) здійснюється розв'язання цих суперечностей у результаті розвитку ситуації.

Сенс – спосіб усвідомлення ситуації її безпосередніми учасниками, а також силами, що стоять за ними і навколо них; актуальні структура і стан свідомості учасників ситуації, ті способи, в які вони ставлять для себе питання «що відбувається» і «що робити», а також способи, за допомогою яких вони на ці питання відповідають. Аналіз сенсу ситуації зводиться до виявлення впливу на її динаміку різноманітних людських факторів: інтелектуальних, мотиваційних, вольових, ментальних, морально-етичних та інших «ідеальних» характеристик учасників ситуації. Головним тут виступає питання, як, чому і яку модель ситуації будує собі кожен її учасник. Відповідь на нього передбачає насамперед аналіз їх світорозуміння, «картини світу», яку утворюють базові посилки і підстави суджень і дій, серед іншого і способів побудови моделі ситуації. Зв'язок ідеального і реального в ситуації має інтерактивний характер: те чи інше розуміння сенсу ситуації набуває онтологічного характеру, стає невід'ємною складовою ситуації, активно скеровує її розвиток. Розуміння сенсу ситуації – це не якесь механічне «зчитування», це завжди творчий акт, породження індивідуальної свідомості.

Значення – наслідки реалізації ситуації як для її безпосередніх учасників, так і для взаємодіючих систем базової діяльності, які сформували ситуацію і виступали зовнішніми рушійними силами її розвитку. При цьому результат ситуації буде для всіх тим самим, а ось наслідки, вплив і результати, тобто значення – різними. Уявлення про значення ситуації завжди будується на основі частково неповного, недостовірного і

недостатнього знання, в умовах невизначеності, яка посилюється через нестійкість самих ситуацій і наростаючі темп і масштаби змін в осяжних системах базової діяльності. Однак необхідність ухвалювати рішення і діяти «тут і зараз» змушує учасників ситуації діяти таким чином, ніби в їхньому розпорядженні перебуває необхідний і достатній обсяг інформації про результат ситуації. Перша група питань, об'єктно-аспектна, стосується, наприклад, політичних, економічних, фінансових та інших наслідків результату ситуації або окремих її подій; друга, суб'єктна, конкретизує наслідки того чи іншого результату ситуації для кожного з її учасників, а також сил, що стоять за ними.

Ситуаційний аналіз протидії злочинності використовується також тоді, коли виникає необхідність виробити управлінські рішення у режимі реального часу в умовах складної обстановки, що складається щодо контрольованих об'єктів¹. Ситуаційний аналіз забезпечує на основі подієвого моніторингу обстановки ідентифікацію ситуацій (загроз), стеження за станом ситуацій, прогноз сценаріїв їх розвитку, а також підтримку процесу здійснення керуючих впливів для досягнення цільової ситуації (нормалізація ситуації)².

Виділяючи в процесах управління у великих системах в цілому чотири рівні: стратегічний, оперативний, тактичний і базовий³, ми також виділяємо чотири рівні засобів підтримки ухвалення рішень з протидії злочинності.

На стратегічному й оперативному рівні управління протидія злочинності вирішує завдання, пов'язані з аналізом масових потоків подій у зоні відповідальності суб'єкта протидії злочинності, на найважливіших напрямках і найважливіших зонах відповідальності окремих підрозділів. Для аналізу обстановки і підтримки процесів ухвалення рішень на цих рівнях застосовуються математичні методи статистичного аналізу потоків подій з метою створення динамічних моделей процесів (наприклад, наркотрафік, незаконна міграція, ліквідація масових заворушень тощо). На їх підставі здійснюються аналіз поточного стану, порівняльний аналіз з минулим періодом часу, виявлення тенденцій та аномалій у потоках подій, прогнозування розвитку ситуацій і загроз.

На тактичному і базовому рівнях управління протидія злочинності здійснює, по-перше, процеси ухвалення рішень з планування застосування сил і засобів на період часу і за обстановкою відповідно до вказівок вищих органів, по-друге, – спеціальний аналіз фактографічних даних про конкретні елементи криміногенної обстановки, формалізовані у вигляді семантичної мережі, що надає можливість виявляти неочевидні зв'язки між елементами обстановки, визначати схожі просторово-подієві ситуації та виявляти асоціативні зв'язки і закономірності.

---

¹ Литвак Б. Г. Разработка управленческого решения : учебник. Москва : Дело, 2000. С. 46.

² Смирнов Э. А. Управленческие решения. Москва : РИОР, 2016. С. 200.

³ Axelrod R. The Structure of Decision: Cognitive Maps of Political Elites. Princeton : University Press, 1976. P. 88.

Ситуаційний підхід також передбачає, що унікальні ситуації потребують вироблення унікальних рішень, що ґрунтуються на системному розгляді ситуації з урахуванням множини деталей на підставі їх аналізу. Саме такий підхід застосовується у випадках важко формалізованого об'єкта управління (протидія злочинності), його унікальності й неповноти опису, коли немає можливості побудувати точну модель, але, тим не менш, об'єкт експерти можуть вербально описати¹.

Ідея ситуаційного управління протидією злочинності в вищезазначених умовах ґрунтується на гіпотезі, що всю інформацію про об'єкт управління і способи управління ним можна висловити природною мовою. Тому під час створення системи ситуаційного управління протидією злочинності всі можливі описи станів об'єкта класифікуються і подаються у вигляді багатокластерної моделі, яка накладається на опис поточної ситуації. У результаті генеруються певні управлінські кроки, результатом чого є опис нового стану об'єкта. І так – до безкінечності.

Якщо ж узагальнити стани і класифікувати їх неможливо, то необхідність опису всіх можливих станів об'єкта, а також можливих керуючих впливів робить цей підхід важким для реалізації для великих систем, подібних до протидії злочинності. Він потребує великих матеріальних і часових витрат для створення експертами бази ситуацій і керуючих впливів, що їм відповідають. По суті, життєво необхідною стає формалізація баз даних і знань досвіду експерта (експертів) з управління складною організацією.

Описаний підхід є концептуальною основою ситуаційного управління протидією злочинності, реалізація якої може бути різною. Зокрема, розвиток комп'ютерних та інформаційних технологій призвів до появи нової технології ситуаційного управління – створення ситуаційних центрів². Вони об'єднують процеси ухвалення рішень у складних стратегічних, тактичних або надзвичайних ситуаціях, забезпечуючи їх сервісами (бази даних, сховища неструктурованої інформації), математичним моделюванням, прогнозуванням, візуалізацією, зв'язком тощо. Такий симбіоз знань експертів і можливостей сучасних інформаційних технологій надає можливість оперативно і якісно ухвалювати рішення в складних і заплутаних ситуаціях.

У зв'язку з цим слід звернути увагу на те, що грамотні та вчасно ухвалені рішення, здатні змінити ситуацію протидії злочинності на основі досягнення ієрархічно зорганізованих цілей, відрізняє низка ознак. На основі коректного виявлення основних факторів і тенденцій динаміки трансформації криміногенної ситуації вони чітко фіксують:

---

¹ Филиппович А. Ю. Интеграция систем ситуационного, имитационного и экспертного моделирования. Москва : ООО Эликс+, 2003. С. 18.

² Ситуационный центр Нацполиции : сайт. URL: <https://112.ua/statji/situacionnyy-centr-nacpolicii-analiz-prestupnostioperativnoy-obstanovki-i-koordinaciya-podrazdeleniy-431302.html>.

– «коридор можливостей» розвитку: набір незмінних даностей-обмежень, усередині якого неминуче залишатиметься будь-яка з обраних траєкторій розвитку, прагнучи отримати максимум із реально досяжного;

– як позитивні, так і негативні тенденції розвитку протидії злочинності, тобто не лише те, до чого і в якій послідовності вона рухається, але і те, від чого і в якій послідовності відмовляється;

– жорстку ув'язку сформульованих цілей з механізмами їх досягнення, виявляючи і пред'являючи ці механізми, приділяючи особливу увагу процесу реалізації поставлених завдань;

– «природні» тренди динаміки ситуації, які можуть виступити драйверами досягнення цільових показників протидії злочинності.

Водночас ситуаційний підхід до аналізу протидії злочинності має цілу низку методологічних недоробок, які обмежують його ефективне використання:

1) ситуації розглядаються як один з факторів ситуаційного підходу, а не як головний, первинний, вихідний, системоутворюючий фактор;

2) ситуаційні фактори розуміються суто суб'єктивно, довільно, без зв'язку із самою ситуацією;

3) не відпрацьовано питання форми подання ситуації (комплексу її чинників) для кримінологічного аналізу;

4) методологія аналізу та використання ситуацій насамперед розроблялася стосовно уніфікованих або типових ситуацій, що використовуються в процесі навчання, і є слабо обґрунтованою в галузі реальних ситуацій, які використовуються для ухвалення рішень з протидії злочинності.

І ще одне. Поняття ситуації є функціональним, а не атрибутивним; це набір властивостей та ознак, що стосуються ситуації, виступають її необхідними і достатніми сигналами, проте вони не є абсолютними, раз і назавжди даними. Навпаки, цей набір щоразу обумовлюється позицією, завданнями і методологічними можливостями «спостерігача». Його установками і можливостями визначатимуться підстави і критерії віднесення об'єктів, серед іншого подій, до ситуації, принципи й операції з їх індивідуалізації та диференціації (розгляд їх відмінностей і подібностей і виділення на цій основі сукупностей), просторові, часові та функціональні межі (поширення, тривалість, вплив, зміна і наслідки, швидкість, темп і ритм реалізації). Тому за тих самих обставин різні «спостерігачі» можуть бачити різні ситуації.

Сфери застосування ситуаційного підходу можна значно розширити в сучасних умовах факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що швидко змінюються, тому вони потребують подальшого методологічного розроблення.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2021

Александр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридических наук, профессор
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,
доктор юридических наук, профессор
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

СИТУАЦИОННЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРестУПНОСТИ

В статье рассмотрены криминологические вопросы формирования и использования ситуационного анализа в сфере противодействия преступности. Показаны его преимущества, а также актуальные проблемы применения. Установлен ряд методологических недоработок, которые ограничивают его эффективное использование.

Ключевые слова: ситуация, ситуационный анализ, противодействие преступности, сигналы, среда, факторы.

Oleksandr M. BANDURKA,
Doctor in Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Oleksii M. LYTVYNOV,
Doctor in Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

SITUATIONAL ANALYSIS OF THE CRIME PREVENTION SYSTEM

The article considers criminological issues of formation and use of situational analysis in the field of crime prevention. Its advantages, and also actual problems of application are shown. A number of methodological shortcomings have been identified that limit its effective use.

Key words: situation, situational analysis, crime prevention, signals, environment, factors.